

Delitzsch a vallás továbbfejlesztéséről.¹

Delitzsch Frigyes berlini egyetemi tanár, kiváló orientalista a modern theologiai iránynak egyik buzgó és kiváló úttörője. Nemesak a babyloniai ásatások eredményének földolgozásával tett nagy szolgálatot a theológiának, hanem fölvilágosodott, tudományos munkáival is, melyek a biblia csodás, mystikus világában új fényt derítenek. Egy újabb munkás a keresztény tudósok között, kik csöndesen, zajtalanul, de biztosan készítik elő a vallás terén is az utat a haladásra, a tisztultabb eszmék győzelmére. S bár a világ még alig vesz tudomást e munkáról, eljön az idő, mikor a kutatások eredményei ismeretesebbek lesznek szélesebb körökben s az orthodoxia kénytelen lesz fegyverét letenni a tudomány csalhatatlan bizonyítékai előtt. A történelem, természettudomány föltartóztathatlanul hozzák elő az újabb és újabb adatokat, melyek a bibliai könyveket más világításban mutatják nekünk s mindenki előtt érthetőbbé lesznek. Különösen Angliában, Amerikában és Németországban vannak lelkes munkásai a régi egyiptomi és babyloniai ásatásoknak. Már is megbecsülhetetlen eredményeket értek el.

Delitzsch is az ásatások nyomán indul el s kézzelfogható bizonyítékokkal mutatja ki állításainak hitelességét. Felolvasásai, melyeket a német „Keleti társaság“ ülésein tartott, oly nagy érdeklődést keltettek, hogy maga a császár is kívánta hallani. Az orthodox theologusok körében pedig nagy ellenzenvet támasztott.

A „Babel und Bibel“ czimű munkájában összefoglalja az ásatások eredményeit, melyek eddig előkerültek s ezáltal szemmel láthatólag bizonyítja be Babilonnak és a bibliának szoros összeköttetését. A „Zur Weiterbildung der Religion“-ban pedig a kutatások alapján oly elveket hirdet a bibliáról és vallásról, melyek egészen megfelelnek az unitárius felfogásnak.

Munkája tárgyilagos és szigorúan a tényekre szorítkozik a nélkül, hogy legkevésbé támadná azokat, kik más nézetten vannak. Mint dolgozata elején kijelenti, távol áll attól, hogy „valaki elidegeníttessék az ő atyjának hitétől.“ Elismeri az egyéni hit jogát, hiszen a vallás, — mint meg is jegyzi — a szív beszéde.

¹ Friedrich Delitzsch: Zur Weiterbildung der Religion. Zwei Vorträge. Stuttgart und Leipzig. 1908.

Minden vallásban tisztelni kell, mint már Lessing tanította: „a legbensőbb hűséget Isten iránt, a szelidséget, szívbeli békességet és a jó cselekedeteket“, akár a Korán, akár az újszövetség parancsolja azt. S mindazt, mit jónak tartunk a más vallásban, el kell ismernünk és méltányolnunk. Ez a békességnek egyik föltétele.

„Sohasem volt a vallás a tudomány eredménye.“ De azért mégis a tudomány feladata marad, hogy kutatásaival bele világítson a vallásos küzdelmek zürzavarába s megmutassa a különböző hitnézeteknek eredetét. S bár sokszor atheizmussal, rideg rationalizmussal vádolják azok, kik nem tudják megérteni a tudomány munkájának értékét, jelszava mindig megmarad: „Veritati.“

A vallás szent és örök. Annak megsértése elítélendő, de történelmét, fejlődését s az idők folyásán keresztül előállott kialakulásait vizsgálni, a tudomány kötelessége. „A csodák csak állványok, melyek az építésnél segítségül szolgáltak“, mondja Lessing. Ma azonban nincs szükség az állványokra. A fölépített épületet a maga egészében akarjuk látni. A vallást megtisztítva minden külsőségtől, mi rátapadt fejlődése alatt.

A mohamedan azt hiszi, hogy a Korán öröktől fogva készen volt Allah kezében s darabonként adta Mohamednek. A zsidó a tizparancsolatot, mint a Jahvé saját kezüleg írott törvényét tiszteli s a keresztények közül is sokan azt tartják, hogy a biblia Istennek közvetlen kijelentéséből, ihletéséből származik. Ma azonban, mint igazán emberi és nem mindig megbízható munkát vizsgáljuk a bibliát, úgy tekintve azt, mint hosszas történelmi processus eredményét. Természetesen azokat az alapigazságokat, melyek megegyeznek a józan felfogással, nemcsak elfogadjuk, hanem hirdetjük is és megvalósításukra törekszünk.

A történelmi fejlődés folytán a zsidó vallás is mutat föl sok tévedést az ó-szövetségi iratokban. Mindig álltak elő ferde kinövések.

Szép gondolat volt a nyáj- és mező zsengeje által mutatni be hálaáldozatot Jahvének. De mikor az áldozás cultusa ceremonia-törvénybe foglaltatott, már eltértek az eredeti céltól, mert egészen a külsőségnek éltek. Ez ellen hathatósan szóltak a próféták; Hoseas. 6, 6. Mikeas 6, 6-8. „Oh ember megmondta neked az Isten, mi legyen a jó és mit kíván az Úr tetőled egyebet, hanem hogy igazságot cselekedjél, szeressed az irgalmasságot és hogy megalázzad magadat és hogy a te Istennel alázasosan járj.“ Az 51. soltár írója is egy lesújtott lelket és egy megtört szívet ajánl a Jahvenak áldozatul. Ezen a nyomon hirdette Jézus meggyőző erővel az igazi benső bűnbánatot. A próféták által hirdetett igazság megelevenedett a Jézus ajkain.

Jézus a próféták tanításaiból a felebaráti szeretetet és az egyetlen egy Istennek hitét is buzgón prédikálta. Ő is sokkal többre becsülte az igazi vallásosságot az égő áldozatnál. A szív oltárát a füstölgő oltárnál. A mostani keresztények előtt ez már egészen ismeretes. „Jézus a profetizmus folytatásában az ő népének vallását még mélyebbre ható bölcsesletben tovább vezette.“

Jahvének emberileg képzelt szövetsége Izraellel annyira lekötve tartotta a zsidóságot, hogy a Jézus universalis felfogása erős harcot kellett vívjon, míg győzedelmeskedett. A világot átfogó isten-uralom, melyhez a közvetlen közeledés minden más nép előtt nyitva áll, nem férhetett össze az ősi hittel. Ehez hasonló eset áll fenn a zsidó és pogány kereszténység küzdelmében is, hol szintén érvényesülni akar az elzárkózott irány.

A zsidóságnak az a reménye, hogy a messiás trónját a Sionra fogja helyezni s uralkodni fog minden nép fölött, ma már egy olyan állapotot jelent, mikor az egyetlen egy Isten igaz ismerete kiterjed az egész világra s az egész föld népe egy szívvel-lélekkel tiszteli a mindenek atyját, egyesülve a testvéri szeretetben, istenfélelemben és erényben. Jézus tanított így imádkozni: „Jöjjön el a te országod.“

A számkivetéshez közeli időben mások voltak a zsidó nép reményei. A Makkabeusok hősi küzdelmében egy kis időre fölesillámlott a várva-várt idő (Dán. 7., 27.), de nemsokára a nehéz veszteségek egészen megtörték őket. S mennyire véget vet a földi hatalom után való vágynak a názárethi próféta: „az Isten országa nem külsőleg, hanem belsőleg jön el hozzátok. Elközelített a mennyeknek országa. Az Isten országa ti bennetek van.“

Az istentisztelet a templomhoz volt kötve az ő kiválasztott papságával. Mekkora változást idéz elő Jézus, mikor azt hirdeti, hogy kis kamrában, vagy a legtávolabbi völgyben is imádkozhatol. A hagyományos hittel való szakítás és a törvénynek meg nem tartása szószerinti értelemben tette Jézust a papság előtt annyira ellenszenvenné.

* * *

Az új szövetségben levő ó-szövetségi idézetek s maga az egész görög fordítás nem elég hiteles.

Márk nem tud Jézus természetfölötti születéséről, csak Máté (1. 1—16) és Lukács (3, 23—28). Jézus családfáját is Dávidra viszik vissza, pedig haszontalan dolog, ha nem természetes fia Józsefnek, mert így a családfa nem bizonyít a Jézus királyi családból való származása mellett.

A sinai hegyen 1892-ben Mr. Lewes egy pergament kéziratot fedezett fel a katharinusok kolostorában, mely a négy evan-

gelium syr fordítását tartalmazza. Bensly és Burkitt angol tudósok fáradsága folytán megismerhetjük az evangéliumnak eredeti alakját. Pld. Máté 1, 16. verse így hangzik: „Jákob nemzé Józsefet; József, kinek a fiatal lány, Mária eljegyezve volt, nemzé Jézust, ki messiásnak neveztetik.“ Később így módosult a textus: „Jákob nemzé Józsefet, kinek a hajadon Mária el volt jegyezve, a ki szülte Jézust, a messiást.“ S végül következik az a szöveg, mely a mi bibliánkban ismeretes.

Mi, kik az igazságot keressük, szemébe nézhetünk bátran ennek a kifejezésnek: József nemzé Jézust. Lelkesedve kiált föl itt Delitzsch s azt mondja, hogyha ezt meglátná Luther, ő is beállana a vallást továbbfejlesztők csoportjába s az ősevangéliumhoz helyesen fűzné az intést: „Das Wort sie sollen lassen stahn!“

Jézus születése előtt pár száz évvel az ős héber nyelv megszűnt a zsidó nép társalgási nyelve lenni. Maga Jézus is a palestinai arámiai nyelvet használta. Így a szent iratoknak megértése mind nehezebb lett, mert nagyon kevesen voltak olyanok, kik a régi zsidó nyelvet ismerték. Egyiptomban 285-től 246-ig előállott a Septuaginta, mely nemsokára teljes hitelességre emelkedett. Azonban ez a görög fordítás az eredeti szövegnek sokszor egészen ellenmond. Azért később azon fáradoztak, hogy ezeket az ellenmondásokat erőltetett külső segítségekkel áthidalják s a hol lehetetlen volt, ott gondviselésszerű tulajdonságnak minősítették.

Máté evangélista különösen sokszor hivatkozik arra, hogy az irás beteljesült, mert ő Jézus tetteiben és szavaiban az ószövetségi jóslatok folytonos beteljesedését látja. Zavarba jön azonban az evangélista a Názarethivel, mert az Betlehemből és nem Názarethből volt várható az irások szerint. De azért írja: „Hogy beteljesedjék, mit a próféták mondtak: „Ő názarethinek fog hivatni.“ Ilyen prófétai hely azonban nincsen. S még más helyeken is találkozunk ilyen tévedésekkel.

A fölvilágosodott teológiára nézve is fájdalmasan hat, hogy napkelet varázsszavától meg kell fosztani a bibliát s azt a kedves „szent éjji dalt“ is vizsgálat alá kell venni a tudomány világánál, de az igazság keresésében nem ismerhet megalkuvást. Föl tudjuk fogni a régi idők gondolkozásmódját, de az ma már idejét multa. S ezek a vizsgálódások nem a theologiai tudomány megszégyenítésére, hanem előbbvitelére irányulnak.

Az egyház végzetes lépést tett, mikor Jézust az egyetlen egy Istenhez hasonlóvá tette. A polytheizmus gondolata újból életre kelt. Hogy a mindent éltető isteni szellem oldalára fogadhasson egy második szellemi erőt, azt Pál apostol sem tudja fölfogni, ki — a mint sokan állítják — az alexandriai philosophia befolyása alatt személytelen isteni erőt gondolt.

De a keresztény hitnek még egy másik jelentős pontja az urvacsonya kérdése. Mikor Jézus az utolsó husvéti vacsorát ünnepelte tanítványaival, symbolikusan mutatott rá az ő halálának lefolyására: „Ez az én testem stb.“ De úgy, mint az Ádám bűnéért való váltság-díj, a Jézus szavaival nem egyeztethető össze. Hiszen már az ő szövetségi iratok is tiltják az emberáldozatot s így a Jézus áldozati halála is tiltott formában van felállítva. Bűneink megbocsátására a megbánó bűnbeismerés és imádság szükségesek. Így tanította a nagy mester.

A keresztény vallás továbbfejlesztésének alapföltételei: „visszatérni a trinitárius kereszténységtől az unitáriushoz, a dogmatikai Krisztustól a történeti Jézushoz“. Másképpen a dogmák elzárják a haladás útját. De igaza van Goethenek, hogy az emberi ismeretnek, a természettudományoknak kibővülése után következik a vallási kultúra. A tisztító szél nem hagyja megpenészedni az ódonságokat.

S ha azt kérdezné valaki, hogy ezek után, a dogmák kirekesztése után mi marad meg a keresztény vallásból, bátran mondhatjuk, hogy a mi a hitet illeti, úgy marad minden, a mint Jézus tanította. Mi az egyetlen egy Istenre támaszkodunk, mert ő a mi erősségünk. Más fundamentum nem vettetik, mely már egyszer vettett.

Ne feledjük, hogy Kelet ma is a csoda és képzelet világa. Hiszen „a nap megáll s a szamár beszédre nyitja az ő száját.“ De nekünk ki kell vonnunk magunkat e keleti szellem hatása alól s keresni az igazságot. Ki kell szélesíteni templomaink ajtait és ablakait, hogy a tudással párosult hit terjeszsen azokban világosságot.

S míg megtisztítani törekszünk a mi vallásunkat minden téves gondolattól s lefejtjük róla mit ráraktak a száz évek, addig szintén törekednünk kell minden szépet és nemest a vallásosság előbbrevitelére fordítani. Hirdetnünk kell az élő igazságot.

A protestantizmus feladata az, hogy a reformatio által megkezdett munkát tovább folytassa. Bomladozik is már az orthodoxia fala. A katolikus hierarchia bár lenézi, lekicsinyli e törekvéseket, az újabb időben mégis azon fáradozik, hogy dogmáinak segítségül megnyerje a tudományt.

A mi az ifjúság vallásos oktatását illeti, nem szabad az érthetetlen dogmák tanításával terhelni, hanem vezetni kell őket jámborságra, Isten iránt való hűségre, az élet iránt való kedvre, igazságosságra és békességre, mert csak így lesz meg a vallástanításnak áldásos eredménye.

Delitzsch, mint látható egy igazi felvilágosodott theologus. Azért az ő műveivel való foglalkozás nem háládatlan.

BARTÓK GEZA.

Ima nemzeti ünnepen.

(Kossuth L. emlékezetére tartott ünnepen.)

Oh végetlen Isten! örök Szellem! ki kezekben tartod a mindenséget, kinek örökös gondviselésed alatt élnek a népek és nemzetek, hozzád szállunk, hogy imádkozzunk; hogy magasztaljuk szent nevedet; hogy hálaéneket zengjenek ajkaink; hogy a mint fölkel a hajnal bibora s a hegyek magaslatait megaranyozza, mindenütt a hova a világosság terjed, dicsőségedet festve, találkozzék e szépséggel, ama másik, e esodás tűz: a szemek ragyogó fénye, találkozzék a szív lángja, a lélek szent tüze, mely egyik helyről a más helyre terjedve sugározzon bé minden arcot, hogy egy nemzet föllángolása legyen a hozzád föl szálló áldozat.

Oh végetlen Isten! imádjuk nagyságodat, bölcseségedet, gondviselő jóságodért hálatelt kebelled borulunk le előtted. Áldott napodból folyton árasztod a világosságot és táplálsz a világot. Eledelt adsz mindenkinek, hogy szükségét ne szenvedjenek. És aztán adsz gazdag időket, a mikor ontod az áldást, jótéteményidet, mikor megtermékenyülnek a hegyek, a halmok, a völgyek, jönnek kövér esztendei az időnek. A szellemvilágot is folyton táplálsz, élteted a népekben az erkölcsöt, jogot, az igazságot és szabadságot és adsz nagy időt, oly kort, a mikor a nemzet hajója, a mely lassan haladt, egyszerre felszökken és a gálya reng a magas vizeken új virányok felé. Adsz nagy időt, oly kort, melyben születnek férfiak, a kiknek szellemén új világ derül fel a népek életén.

Imádjuk Atyánkat! és áldunk, hogy nemzetünkben nem hagyta magadat bizonyosságok nélkül, hogy időről időre támasztottál prófétaikat, költőket, államférfiakat; imádjuk és áldunk, hogy a magyar föld szült oly szellemi nagyságokat, a kiket más nemzetek is csodáltak, nagyságuk előtt csodálattal meghajlanak; imádjuk és áldunk amaz áldásokért, melyek e szellemek ihletéből, e teremtő erőkből s ez erkölcsi hatalmukból nemzetünkre kiáradtak. Imádjuk és áldunk